

Pallo József

A beszámítási képesség jogi megítélésének aspektusai

Az embercsoportok együttélését normák szabályozzák, melyek megszegése szankciókkal jár. A történelmi fejlődés során a normák kodifikált és nem-kodifikált formában egyaránt megjelentek. A történelmileg változó tartalmú normaszegés szankcionálása mind morális ítélet, mind pedig törvényes joghatárny formájában megvalósulhat. A kodifikált normák megszegése esetében általánosságban úgy fogalmazhatunk, hogy annak következménye a szociálisan nem kívánatos személy valamiféle izolációja (száműzés, börtön, kivégzés) volt. Ez az izoláció a jogi értelemben vett normaszegések esetében kizárólag a normasértés tényétől függött, és nem vizsgálták az elkövető mentális állapotát. E társadalmi attitűdön alapuló megítélés az elmebetegeket is börtönbe zárta, tehát a társadalom válasza a normaszegésre az elkövető elmeállapotától függetlenül a custodiális megoldás volt, mert a mentálisan beteg emberek és az elmebetegek is elkövettek a jog által szankcionálni rendelt cselekményeket.

Ez a megoldás természetszerűleg megbontja a büntetőjog logikáját és tradicionális garancia-rendszerét.¹ Kétségtelen, hogy a jogrendszer mindig olyan magatartásra kötelezi az embereket, mellyel a minimálisra kívánja csökkenteni a társadalmi kár kockázatát, ugyanakkor az állampolgárok tisztában vannak vele, hogy magatartásukért széleskörű – adott esetben büntetőjogi – felelősséggel tartoznak. Szorosan ide tartozik az is, hogy a büntetőjognak nem feladata a társadalmi folyamatok központi irányítása, azaz akkor látja el feladatát, ha megmarad marginális szerepkörében, és nem vállalkozik másra, mint a bűn büntetésére.²

Minden civilizált társadalom kidolgozott olyan megoldásokat, mechanizmusokat, melyek alkalmazásával azon egyén mentesül a jogi felelősség alól, aki helyzeténél fogva nem képes a közösség, illetve a jogrendszer elvárásainak megfelelően cselekedni. Ennek tipikus megnyilvánulási formája a kóros és beszámíthatatlan elmeállapot megítélése. A büntetőjog az elmebeli rendellenességekben szenvedőkkel konkrét büntetendő cselekmény elkövetőjeként találkozik, és a társadalmi, illetve jogi normák védelme érdekében lép fel. Bűnösségről, azaz büntetőjogi felelősségről azonban nem beszélhetünk, hiszen az elkövetőnek jellemzően hiányzik a beszámítási képessége. Szükségszerű ugyanakkor valamilyen más társadalmi kontroll alkalmazása, melynek kiteljesedése azt eredményezi, hogy a büntetőjog lemond büntető igényéről az orvostudo-

¹ SAJÓ András: Jogfilozófiai megjegyzések az államnak a büntetőjogi büntetésre formált jogához. *Jogtudományi Közlöny*, 1985. 2. 59-63.

² SZABÓ András: A reform büntetőjoga a büntetőjog reformja. *Jogtudományi Közlöny*, 1985. 4. 49.

mány gyógyító-kezelő igénye javára, azaz a büntetés és a kezelés alternatívája ez utóbbi javára dől el.³

Az eddigiekből kitűnik, hogy a központi kérdés a felelősséghez, illetve annak megítéléséhez kapcsolódik. Az orvosi diagnózis csak felmentési lehetőséget, de nem felmentést ad a felelősség alól; másképpen fogalmazva: az orvosi szakvélemény csak kiindulópontja lehet a felmentésnek, de nem pótolhatja a formális büntetőjogi, bírói döntést. A büntetendő cselekmény elkövetésére reagáló egészségügyi gondozás és a büntetőjogi rendszer teljes szétválasztása nálunk még nem valósult meg, hiszen a bűnelkövető elmebetegeket, amennyiben kényszergyógykezelésüket rendeli el a bíróság, külön zárt intézményben gyógyítják, mely a büntetés-végrehajtás szervezetrendszerébe tagolódik.

Ez a sajátos kettősség számos elméleti és gyakorlati problémát vetett fel, melyek az emberi jogok, a személyes szabadság és autonómia, valamint a betegjogok dimenzióiban értelmezhetők.⁴ Lényegüket tekintve az egyéni szabadság és az autonómia, valamint az állam joga – hogy az embereket akaratauk ellenére, zárt intézeti körülmények között kényszerrel gyógyítsa – közötti egyensúly erőteljesen elmozdult a szabadság preferenciájának irányába. Ez a hangsúlyváltás, illetve arányeltolódás mindenképpen előtérbe helyezi és ösztönzi a kérdéskör tudományos értékek mentén történő feldolgozását.

A bűnelkövetés a társadalom minden rétegében eltérő mértékben ugyan, de előfordul, ezért a mentálisan beteg emberek és az elmebetegek is elkövetnek a jog által szankcionálni rendelt cselekményeket, és e magatartások jogi megítélése igazodik az elkövetők elmeállapotához. A kóros elmeállapot különböző hatásrendszereken keresztül okozhat társadalmi károkat, melyek közül kétségkívül azok a legveszélyesebbek, ahol az elkövetővel szemben a jogalkalmazó valamilyen gyógyító jellegű intézkedést helyez kilátásba, illetve alkalmaz.

A korlátozott beszámítási képességről

A korlátozott beszámíthatóság eszméje relatíve modern intézménynek tekinthető a büntetőjog fejlődésében. A differenciálás szükségességét az ismeretek bővülése és finomodása, elmélyülése hozta magával. Kezdetben mindenkit felelősségre vontak, aki bűncselekményt követett el, még az elmebetegeket is; később egyetlen elmebeteg sem vontak felelősségre bűncselekmény elkövetéséért, ha a betegség nyilvánvaló volt; majd csak azokat az elmebeteg bűnelkövetőket nem vonták felelősségre, akik a törvényben meghatározott képességeknek nem voltak birtokában, tehát minden kétséget kizáróan hiányzott felismerési és akarati képességük.⁵

³ FEHÉR Lenke: Elmebetegség - büntetőjog - beszámíthatóság. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1993. 32.

⁴ KALÁPOS Miklós Péter: Társadalmi dilemma: elmebeteg a börtönben. Börtönügyi Szemle, 2008. 3. 34.

⁵ FEHÉR Lenke i. m. 82.

A fejlődés e periódusában merült fel az igény arra vonatkozóan, hogy e képességeknek csak bizonyos fokig birtokában lévő kóros elmeállapotú személyekkel szemben a büntetőjog valamiféle kompromisszumos megoldást találjon. Ennek a dinamikus szemléletváltozásnak köszönhetően született meg a csökkent vagy korlátozott beszámíthatóság intézménye, amely keletkezése óta állandó vita forrásául szolgál.

A tárgykörben már a XIX. század végétől élénk szellemi vita bontakozott ki, melynek elindítója *Edvi Illés Károly* (1842-1919) volt, aki több tanulmányában is kifejtette, hogy korlátolt büntethetőségről minden további nélkül beszélhetünk, azonban korlátolt beszámíthatóság nem létezik. Szerinte a beszámítás általános szempontból nem más, mint a tettes felelőssé tétele az elkövetett cselekményért, vagyis bírói megállapítása annak, hogy a büntett elkövetője emiatt megbüntethető.⁶ Elméletében tehát egyenlőséjelet tesz a beszámítás és a büntethetőség közé. Hasonló meggyőződéssel írt *Csemegi Károly* (1826-1899), aki azt hangoztatta, hogy elismerhető a bűnösség csekélyebb foka az enyhébb bűnösség miatt.⁷ Álláspontjuk logikai hibája véleményem szerint abban mutatkozik meg, hogy ha a beszámíthatóság egyenlő a büntethetőséggel, a korlátozott büntethetőség létjogosultságát pedig elismerik, akkor ebből éppen az következik, amit tagadnak: tehát, hogy van korlátozott beszámíthatóság.

A magyar elmeorvosok harmadik országos értekezletére 1904-ben került sor, ahol *Balogh Jenő* (1864-1953) kifejtette, hogy az élet megerősíti az elmeorvosok tapasztalatát, miszerint a bíróság elé számos olyan bűnelkövető kerül, akinek elmetehetsége a teljes szellemi épség és az elmebetegség között van. Szerinte az ilyen elkövetők nem valók sem fogházba, sem pedig elmeegógyintézetbe. Az ilyen elkövetők számára speciális gyógyintézetek és orvosi kezelés biztosítására mutatkozik igény.⁸ Ebben az álláspontban legfontosabb elem az, hogy a hangsúlyt nem a büntetés enyhítésére, hanem a minőségileg más bánásmódra és a védtelen sértettek hathatósabb védelmére helyezi.

Moravcsik Ernő Emil (1858-1924) szerint a csökkent beszámíthatóság tisztán jogi fogalmának kialakulását rendellenes szellemi állapotok okozzák, melynek következtében az elmeorvosnak is van e kérdésben kompetenciája. Az orvos nem a korlátolt vagy csökkent beszámíthatóságot kutatja, hanem az ezt tételező szomatikus állapotot. Az elkövetők elhelyezésével kapcsolatosan Moravcsik is kifejti, hogy külön intézetek létrehozása szükséges, mert a börtön ártalmas izgalmakat válthat ki belőlük, a modern, enyhe szellemben vezetett elmeegógyintézet pedig nem elég szigorú.⁹ Elméleti megállapításait széleskörű

⁶ EDVI Illés Károly: A kétes elmeállapotok orvosi és bírói megítélése. Athenaeum, Budapest, 1893. 8. (Magyar Jogászegyleti Értekezések, X. köt. 2. füzet)

⁷ CSEMEGI Károly művei. I. kötet. Sajtó alá rendezték Edvi Illés Károly és Gyomai Zsigmond. Franklin Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1904. 26-29.

⁸ FEHÉR Lenke i. m. 87.

⁹ MORAVCSIK Ernő Emil: Az orvos működési köre az egészségügyi közszolgálatban. Franklin Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1910. 66.

gyakorlati felmérésekre alapozta, melyeket munkatársával, *Németh Ödönnel* végzett. Vizsgálatai készítettek elő az igazságügy- miniszter döntését, amely alapján 1894-ben, a gyűjtőfogház mellett ideiglenesen, majd 1896-ban állandó jelleggel – az igényeknek megfelelően – felállításra került a Letartóztatottak és Elítéltek Országos Megfigyelő és Elmeegógyintézete, melynek igazgatója Moravcsik lett.¹⁰

A gyógyulás előmozdítása, illetve hatékonyabbá tétele érdekében *Fischer Ignác* veti fel, hogy pszichiáterekből és jogászokból álló vegyes bizottság döntson a páciens intézetből történő ideiglenes, illetve végleges eltávozásáról, amennyiben az már bizonyította erre való érettségét.¹¹

Érdekes vélemény fogalmazódik meg *Lukács Hugónál* (1875-1947), aki azt mondta, hogy a Btk.-nak két nagy hibája van – egyrésztől, hogy bűnösség helyett beszámíthatóságról beszél, másrésztől, hogy világosan kimondja: az elmebetegség önmagában nem zárja ki a beszámítást. A törvény ezzel azt fejezi ki, hogy vannak olyan elmebetegségek, amelyek mellett a beteg akaratának szabad elhatározási képességével bírhat.¹² Lukács ezekre az esetekre vonatkoztatná és alkalmazná a korlátolt beszámítás intézményét. Fontos azonban, hogy nem az akarat, hanem a cselekvés kóros voltát állítja középpontba, amely alapján kijelenti, hogy az elmebeteg sohasem büntethető, mert normális reakció nála soha nem következik be. Rendszerében a korlátolt beszámíthatóság helyett a korlátolt büntethetőség terminológiát tartja indokoltnak használni.

Olyan elméletek is felbukkantak, melyek lényege úgy ragadható meg, hogy a beszámíthatóság fogalma indukálja a csökkent beszámíthatóság fogalmát, mert a szervi folyamatok helyesebb felismerése magával hozza azt a meggyőződést, hogy a beszámíthatóság és a teljes beszámíthatatlanság között relatíve laza a határvonal. *Salgó Jakab* (1849-1918) kifejti,¹³ hogy ennek megfelelően a csökkent beszámíthatóság fogalma nem képezi orvosi vizsgálat tárgyát, azonban a csökkent beszámíthatóságot eredményező okok felderítése feltétlenül medikális szakkérdés. *Weisz Ödön*, a korszak sikeres ügyvédje ugyanakkor arra mutat rá, hogy mind a detencionális intézet felállítása, mind a gondnokság alá helyezés járhatatlan utat jelent a jog számára. Szerinte beszámíthatatlanság esetén elmeegógyintézeti kezelésre van szükség, míg korlátozott beszámíthatóságnál valamilyen csökkentett mértékű büntetés alkalmazása a célra vezető.¹⁴

¹⁰ LŐRINCZ József: Büntetőpolitika és börtönügy. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2009. 16.

¹¹ FEHÉR Lenke i. m. 88.

¹² LUKÁCS Hugó: Az elmeállapotok jogi megítéléséről. Athenaeum, Budapest, 1901. 17. (Magyar Jogászegyleti Értekezések, X. köt. 1. füzet).

¹³ SALGÓ Jakab: Az elmekörtan tankönyve. Franklin Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1890. 105.

¹⁴ FEHÉR Lenke i. m. 89.

Kifejezetten előremutató álláspontra helyezkedik *Zsitvay Leó* (1841-1915), amikor kiemeli, hogy az ilyen elmeállapotban lévő elkövetők fogvatartása vagy elszigetelése indokolatlan, visszaélésre okot adó, a középkorba visszamutató intézmény.¹⁵

A legfrappánsabb és legjobban védhető érvelést *Friedmann Ernő* (1883-1944) adja, amikor úgy fogalmaz, hogy a korlátolt beszámíthatóság általában jogtechnikai fogalom, ismérveit a jogtudomány állapítja meg, a pszichiátria csak az előfeltételeit rögzíti. Álláspontja szerint a korlátozott beszámíthatóság fogalmát adekvát módon meg kell alkotni, mert kategorikus különbségek vannak úgy a teljes beszámíthatósággal, mint a teljes beszámíthatatlansággal szemben.¹⁶ Friedmann okfejtését úgy lehetne kiegészíteni, hogy ezekben az esetekben kisebb büntetést kell alkalmaznunk az elkövetőkkel szemben, tehát impliciten a büntető törvénybe kell beemelni ennek lehetőségét.

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódóan *Babarczy-Schwartzner Ottó* (1853-1913) azon véleményének adott hangot, hogy a korlátozott beszámítási képességgel rendelkező személyekkel szemben csak akkor kell személyi szabadság korlátozásával járó intézkedést alkalmazni, ha szabadlábban hagyása esetén attól lehetne alaposan tartani, hogy a törvényben büntettnak minősített büntetendő cselekményt fog elkövetni, kivéve a kizárólag nagyon elleni bűncselekményeket. Értelemszerűen a végrehajtásra kijelölt intézetnek már nem büntető, hanem gyógyító vagy ápoló jelleget kell mutatnia.

Napjainkban nem minden ország büntetőjoga hasznosítja a korlátozott beszámítási képesség eszméjét.¹⁷ Ha néhány ország (pl. Dánia, Hollandia, Norvégia) büntető törvénykönyve kifejezetten nem is szabályozza a korlátozott beszámíthatóságot, az mindenesetre Európa-szerte elismerést nyert, hogy léteznek a büntetőjogi felelősséget enyhítő, de azt teljesen ki nem záró elmeállapotok. A legtöbb országban a biztonsági és kezelő intézkedések ilyenkor is alkalmazhatók. Például Franciaországban az egészségügyi hatóság dönt arról, hogy – a büntető igazságszolgáltatástól és a büntetéstől függetlenül – alkalmaz-e gyógyító intézkedést a korlátozottan beszámítható személlyel szemben.¹⁸

A hatályos magyar szabályozás szerint bűncselekmény elkövetése esetén a korlátozott beszámítási képességű személy az adott bűncselekmény alanyává válik, büntetőjogi bűnössége szándékosság vagy gondatlanság formájában megállapítást nyerhet. Ilyenkor a büntetést korlátlanul enyhíteni lehet, elvileg azonban a büntetés a rendes büntetési keretek között is kiszabható. A korlátozottság enyhe, közepes vagy súlyos fokú lehet, ennek eldöntéséhez a bíró szakértő közreműködését veszi igénybe.

¹⁵ ZSITVAY Leó: *Az elmekörtán és a büntetőjog alapkérdései*. Franklin Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1910. 50. (Magyar Jogászegyleti Értekezések, IX. köt. 2. füzet)

¹⁶ FEHÉR Lenke i. m. 89.

¹⁷ WACQUANT, Loic: *Les prisons de la misère*. Éditions Raisons d'Agir, Paris, 1999. 102.

¹⁸ *Studies on criminal responsibility and psychiatric treatment of mentally ill offenders*. European Committee on Crime Problems. Council of Europe, Strasbourg, 1986. 27-44.

Általános szinten megfogalmazva: a beszámíthatóság és a korlátozott beszámíthatóság közötti megkülönböztetésnek két lehetséges kritériuma van. Az egyik a minőségi jellegű elhatárolás, amely az elmebeli rendellenesség fajtája szerint tesz különbséget a beszámíthatóság hiánya és korlátozottsága között. A másik az elmebeli rendellenesség foka, mélysége, tehát mennyiségi jellemző alapján próbálja meg elhatárolni a beszámíthatatlant és a korlátozottan beszámíthatót.

A beszámíthatatlanságról

A legáltalánosabb megközelítés szerint talán úgy fogalmazhatjuk meg a beszámíthatatlan állapotot, hogy olyan élethelyzetről van szó, amelyben valaki nem ura cselekvésének, illetve elhatározásainak. A büntetőjog tulajdonképpen olyan személyt tekint beszámíthatónak, aki képes cselekménye következményeinek felismerésére, és objektíve, illetve szubjektíve alkalmas az e felismerésnek megfelelő magatartás tanúsítására. Látható tehát, hogy a beszámítási képesség lényeges eleme az elhatározás és a cselekvés, vagy másképpen fogalmazva: a felismerési és az akarati képesség. Ennek megfelelően a beszámíthatóságot tulajdonképpen törvényi vélelemként kezeljük, azaz akkor kell vizsgálni, ha megalapozott kétség merül fel meglétével kapcsolatban. Természetesen ez alól kivételt képeznek a gyermekkorúak. Minden olyan esetben, amikor aggály merül fel az elkövető beszámítási képességével kapcsolatban, az elmeállapot vizsgálata nem mellőzhető. A kóros elmeállapotúak megbüntetésétől bizonyos esetekben azért kell eltekinteni, mert a beszámítási képesség hiánya miatt személyiségük nem felel meg a társadalmi elvárásoknak megfelelő alkalmazkodásra, másrésztől a büntetés nem a legalkalmasabb eszköz, sőt bizonyos esetekben alkalmatlannak tűnik.

Feltétlenül utalni kell arra a körülményre is, hogy a beszámíthatatlanságot legalább két dimenzióban kell értelmezni, tágabb megközelítésben ugyanis a bűncselekmény alanyává válást zárja ki (gyermekkor, kóros elmeállapot, kényszer, fenyegetés), szűkebb értelemben viszont kizárólagosan az értelmi és akarati képesség hiányát jelenti.

Ebben a körben meg kell jegyezni azt is, hogy a Btk., valamint a vonatkozó bírósági gyakorlat arra mutat, hogy az erős felindulás – mint a felismerési és az akarati képességet befolyásoló elem – nem tekinthető a beszámítási képességet korlátozó tényezőnek. Ez persze nem jelenti azt, hogy a jogalkotó a méltányolható okból származó erős felindulást ne értékelné. Erre szemléletes példa, hogy az emberölés bünteténél az erős felindulás alapozza meg a vonatkozó privilegizált tényállás alkalmazását, ugyanakkor a súlyos testi sértés elkövetésekor ez a körülmény csupán a büntetés kiszabás keretén belül értékelhető enyhítő körülményként jelenik meg. Leszögezhető tehát, hogy az erős felindulás okozta tudatállapot nem kóros, hanem csak atipikus, ezért fennállása esetén nem indokolt a beszámítási képesség korlátozottságáról beszélni. A tanul-

ság mindenképpen az, hogy ezzel óvatosan kell bánni, különösen annak fényében, hogy létezik olyan álláspont is, amely a korlátozott beszámíthatóság-
nak szűk és elsősorban pszichiátriai értelmezésére vonatkozik.

Önmagában az a tény, hogy valaki kóros elmeállapotban szenved, még nem zárja ki a bűncselekmény alannyá válásának lehetőségét és – ennek megfelelően – a büntethetőségét. Ennek feltétele az, hogy az elme működésének kóros állapota olyan fokú és természetű legyen, amely az elkövetőt képtelenné teszi arra, hogy az elkövetés pillanatában cselekménye következményeit felismerje, és e felismerésnek megfelelően cselekedjék.

Az eddig elmondottakból kitűnik, hogy a beszámíthatatlanság definiálása kapcsán különbséget tehetünk orvosi és jogi szempontok szerint. Ha az elkövető tartós elmebetegségben, időleges elmezavarban, vagy más beteg állapotban szenved, úgy az orvosi szempontok dominanciája figyelhető meg. Amennyiben az elkövető a cselekedeteiről nem tud önmagának számot adni (*értelmi mozzanat*), vagy nem tudja cselekedeteit irányítani (*akarati mozzanat*), akkor a jogi megközelítés erősödik fel. Az itt vázolt differenciálással a magyar szakirodalomban is találkozhatunk, elsősorban *Kádár Miklós és Kálmán György* munkásságában.¹⁹

A beszámítási képesség hiánya természetesen nem zárja ki azt, hogy az elkövető magatartása a társadalomra veszélyes és jogellenes, tehát tényállásszerű legyen. A legnagyobb kérdés ekkor az, hogy a felrőhatóság, illetve a bűnösen cselekvés megítélése hogyan alakulhat. A vonatkozó szakirodalomban elterjedt álláspontok körvonalazódnak. *Losonczy István* szerint pszichológiai és pszichiátriai ismereteink vitathatatlaná teszik, hogy a beszámíthatatlan elmebeteg jelentős része képes mind szándékos, mind pedig a gondatlan magatartás tanúsítására, azaz megvalósíthatja a bűnös cselekvést.²⁰ Ezzel ellentétben *Viski László* (1929-1977) arra mutat rá, hogy a szándékos bűnösség alapját a cselekmény társadalomra veszélyességének a felismerésében látjuk, ezért nyilvánvaló, hogy akinél hiányzik a képesség ennek felismerésére, az azt fel sem ismerheti, azaz: aki nem beszámítható, büntetőjogilag szándékosan sem cselekedhet.²¹

A beszámíthatóság megállapításához – minden bűncselekmény esetében – azt kell vizsgálat tárgyává tenni, hogy az elkövetőt a törvényben írt okok képtelenné tették-e cselekménye következményeinek felismerésére, vagy arra, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjék. A beszámítási képességet mégsem tekintjük általános felrőhatósági előfeltételnek. Több bűncselekmény elkö-

¹⁹ KÁDÁR Miklós – KÁLMÁN György: *A büntetőjog általános tanai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 232.

²⁰ LOSONCZY István: *A korlátozott beszámítási képesség néhány kérdése a törvény és a gyakorlat szempontjából*. Jubileumi kiadványok, Pécs, 1967. 235.

²¹ VISKI László: *Szándékosság és társadalomra veszélyesség*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 73.

vetése esetén mindegyik bűncselekménynél külön-külön kell vizsgálni az elkövető életkorát. Ha az a törvényben megállapítottnál alacsonyabb, akkor természetesen a cselekmény neki be sem számítható, a cselekmény felróhatósága hiányzik, azonban nem jelenti mindez automatikusan, hogy az életkor a felróhatóság előfeltétele. A felróhatóság ugyanis általánosabb gyűjtőfogalom, amely a konkrét felől közelíthető meg, és az életkor a beszámíthatósággal van szorosabb kapcsolatban. Ebből viszont számomra az következik, hogy az életkor is a felróhatóság keretei közé tartozik, és nem előfeltétele annak.

Mint általánosságban elmondható a jog szinte minden területére: itt is igaz az, hogy a kontinentális jogrendszer egyes elveiben és jogintézményeiben, azok végrehajtásában és megítélésében lényegesen eltér az angolszász megoldásoktól. Közös rendezőelvként jelentkezik azonban mindkét struktúrában az, hogy a kóros elmeállapotú elkövetők megítélése kapcsán privilegizált helyzetet biztosít a jogalkotó azok számára, akik beszámítási képességük fogyatkozása miatt büntetendő cselekményt követtek el. Azt kívántam megvizsgálni, hogy milyen úton jutottak el az egyes rendszerek, külön gyakorlati és elvi utakon járva, amíg kialakították saját jogi megoldásaikat.

Ugyanakkor azzal is szembesülnöm kellett munkám során, hogy az ide vonatkozó szakirodalom nagyon szegényes. Ennek oka álláspontom szerint az, hogy a jogtörténeti fejlődés során viszonylagosan későn kezdtek érdemben és komolyan foglalkozni ezzel a kérdéskörrel, másrészt mindig is kényes téma volt az elmebeteg által elkövetett bűncselekmények eltérő megítélésének megmagyarázása a társadalomnak, különösképpen akkor, ha a büntett – jellegeből adódóan – nagy közfelháborodást váltott ki. Mindezek ellenére igyekeztem a hozzáférhető anyagokat áttanulmányozni, és ennek alapján megpróbáltam bemutatni a két jogrendszer felfogásának és fejlődésének főbb irányait.

A probléma megjelenése és értékelése az európai jogrendszerekben

Angliában a beszámítási képesség megítélése először az 1843-ban kiadott *M'Naghten Rule*-ban került szabályozásra. A jogszabály szerint nem lehetett felelősségre vonni azt a személyt, aki a cselekményt olyan elmebeli rendellenességben követte el, amely képtelenné tette arra, hogy a cselekmény természetét vagy jellegét felismerje, illetve ha felismerte, akkor sem tudta eldönteni, hogy jót, vagy rosszat cselekszik-e. Ezt a maga korában is vitatható jogi és tudományos álláspontot tükröző jogszabályt 1934-ben egészítették ki, az akkori időszakot meghatározó ún. *irresistibile impulse*²² elvvel, amely szerint nem vonható felelősségre az elkövető, ha ellenállhatatlan behatás hatására cselekszik, annak ellenére, hogy képes megkülönböztetni a jót a rossztól. A jobbitó szándék ellenére az idők folyamán a törvénnyel szemben több súlyos kifogás merült

²² Az *irresistibile impulse* jelentése: ellenállhatatlan behatás.

fel, mert leegyszerűsítette a beszámíthatatlanság kritériumait, nehéz bizonyítani, nem gyakorlatias, és az impulzus nem ellenállhatatlan, csak nem talál megfelelő ellenállásra.²³

A XIX. század második felében több alkalommal előfordult, hogy az uralkodó ellen merényletet kíséreltek meg, melynek elkövetőiről a büntetőeljárás során egyértelműen kiderült, hogy nem rendelkeztek beszámítási képességgel. Ez a körülmény egyre sürgetőbbé tette, hogy az elmebeteg bűnözőkkel szemben valamilyen intézményesített védelmet kapjon a társadalom.

Első reakcióként 1863-ban Broadmoorban létrehozták a *Criminal Lunatic Asylum* néven működő, elmebetegeknek fenntartott forenzikus klinikát. A beutalás és működés részletszabályait csak jóval később, az 1884. évi *Criminal Lunatic Act* szabályozta. A vonatkozó rendelkezések alapján, amennyiben a bíróság a vádlottat beszámíthatatlannak találta, elrendelte, hogy mint bűnelkövető elmebetegét a megfelelő intézetben helyezték el. Vonatkozott ez a szabály azon személyekre is, akik a szabadságvesztés-büntetés alatt váltak kóros elmeállapotúvá. Tovább finomította a jogszabályi háttér az 1913-as *Mental Deficiency Act*, mely lehetőséget adott arra, hogy az elmebeteg elkövetőkkel szemben büntetés kiszabása helyett, már elmeagyógyintézetbe való beutalásra mint intézkedésre kerüljön sor.²⁴

Az aggályos M' Naghten Rule elleni első fellépés 1954-re datálható, amely az ún. *Durham Rule*-ban nyert szabályozást. Ennek értelmében a vádlott nem vonható felelősségre, ha jogellenes cselekménye elmebetegsége vagy elmeengesége következménye. Ez a jogszabály az elmebetegséget olyan állapotként definiálja, mely javulhat, vagy romolhat, míg az elmeengeség sajátossága, hogy nem javul, és nem rosszabbodik. Kitűnik tehát, hogy a Durham Rule az elmeengeséget az agy veleszületett betegségének, sérülés következményének, vagy testi és lelki rendellenességnek tekinti.²⁵ Ez a megoldás lehetővé tette, hogy az igazságügyi szakértő a beszámítási képesség vizsgálata során a vádlott személyiségének és állapotának egészére vonatkozó minden releváns ténytet figyelembe vehessen. Mindezeket túl felmerült annak az igénye is, hogy az elkövető elmeállapotát, illetve annak jellemzőit össze kell kapcsolni az elkövetett bűncselekménnyel, ennek az elvárásnak megfelelően született meg az ún. *Currents Rule*, 1961-ben. A korábbi szabályozáshoz képest eltérésként jelentkezett, hogy a Currents Rule nem fogadja el a cselekmény okaként az elmebetegséget vagy a tudatzavart, helyette az alkalmazkodás szubsztanciális képességének hiányát jelöli meg, mint a jog által értékelhető kategóriát. Látható tehát, hogy igen nehéz megtalálni azokat a kritériumokat, melyek egyértelműen el-

²³ Álláspontom szerint további súlyos kifogás alá esik az is, hogy nem dönthető el: a jó és rossz (right - wrong) megkülönböztetése morális, vagy jogi alapon történik-e.

²⁴ BLAUW, Erwin - ROESCH, Richard - KERKHOF, Adrian: Mental disorders in European prison system. *International Journal of Law and Psychiatry*, 2000. 23. 649-663.

²⁵ FEHÉR Lenke i. m. 43.

határolják egymástól a beszámíthatóság és a beszámíthatatlanság megállapítását, melynek folyamányaként eldönthető lenne, hogy mikor kell büntetést vagy intézkedést (kezelést) alkalmazni.²⁶

Az angol jog szerint az elmebeteg elkövetőkkel kapcsolatban a cselekmény jellege és az orvosszakértői vélemény alapján a bíróságnak tradicionálisan több lehetősége is van. Az ilyen megítélés alá tartozó személyeket elmeorvosintézetbe lehet utalni, másrészt a helyi egészségügyi hatóság, vagy a gondozásra alkalmas személy felügyelete alá helyezhetők. Ezen kívül egyes bíróságok²⁷ a társadalom védelme érdekében korlátozó intézkedést (*restriction order*) alkalmazhatnak, amely határozott vagy határozatlan időre szól. Ezen jogkövetkezmény fontos különbözőséget mutat az elmeorvosintézetbe való beutalás alapesetét jelentő óvó intézkedéstől (*hospital order*) abban, hogy a Belügyminisztérium jóváhagyása nélkül a beutaltat nem lehet szabadlábra helyezni, vagy más elmeorvosintézetbe átszállítani. A bíróság elmeorvostól származó szakértői véleményt köteles beszerezni, azonban annak tartalma nem köti meg a kezét, azaz ettől eltérően is dönthet, mert a végső szót az elkövető előléte, a cselekmény jellege és természete alapján mondja ki. A szakértőknek abban a kell állást foglalniuk, hogy a törvényi csoportosítást tekintve milyen fajta elmebeli rendellenességben szenved az elkövető, illetve ez alapján javasolják-e az intézeti elhelyezést, vagy gondnokság alá helyezést.²⁸ A büntetőeljárás során és az azon kívül elmeorvosintézetbe utaltak nagyjából azonos helyzetben vannak.

Eltérés mutatkozik abban, hogy a jogerős beutaltat a közeli hozzátartozója kérésére a megfelelő jogi eljárás után kiengedhetik,²⁹ míg a büntetőeljárás során elrendelt intézkedés hatálya alá tartozók esetében ezt a *Mental Health Review Tribunal* nevű fórum engedélyezheti. Az óvóintézkedés hatása értelemszerűen drasztikusabb, mert a beutalt csak egy év eltelte után kérelmezheti a *Mental Health Review Tribunal*tól, hogy ügyében véleményt nyilvánítson, mely alapján, esetleges szabadon bocsátásáról a Belügyminisztérium által megállapított feltételrendszer alapján a bíróság dönt. Sokkal csekélyebb számban fordul elő a gondnokság alá helyezés, ekkor is elsősorban a gyengeelméjű és az enyhén pszichopata elkövetők válnak alanyává. Garanciális értékkel bír, hogy a korlátozó intézkedés és a gondnokság alá helyezés együttesen nem alkalmazható, illetve a 21. életévét be nem töltött pszichopata vagy gyengeelméjű személlyel szemben kényszergyógykezelés csak akkor rendelhető el, amennyiben szabadságvesztéssel fenyegetett cselekményt követ el.

²⁶ GUNN, Jonathan: Future directions for treatment in forensic psychiatry. *British Journal of Psychiatry*, 2000. 176. 332-338.

²⁷ Jellemzően *Court of Assize* és *Quater Session* megnevezéssel működnek ezek a bíróságok.

²⁸ Amennyiben az elkövető elmebeli fogyatkozása nem súlyos, úgy a bíróság dönthet a szabadságvesztés vagy a pénzbüntetés alkalmazása mellett is.

²⁹ Ez a megoldás mutat némi hasonlóságot a hatályos magyar szabályozás adaptációs szabadságra vonatkozó rendelkezéseivel.

Az angolszász jogterületen érdekesen alakult a korlátozott beszámítási képesség megítélése, melynek eleinte semmilyen értékelhetőséget nem tulajdonítottak. A XVIII-XIX. század kiemelkedő jogásza, elsősorban *David Hume* (1711-1776) és *James Allison* (1772-1854) kifejezetten elleneztek, hogy jogi relevanciát kapjon ez a kategória, esetleg a kegyelem mérlegelésére tartották alkalmasnak a korlátozott beszámítási képességet. Megváltozott azonban a helyzet, amikor 1867-ben Lord Deas bíró az emberölés és a gyilkosság etimologizálásával a konkrét ügy³⁰ kapcsán érvényre jutatta, azaz meggyőzte az esküdteket az elmebeli fogyatkozás vizsgálatának és figyelembe vételének szükségességéről. Mindezek ellenére az angol jog szinte kínos gonddal ügyelt arra, hogy a korlátozott beszámítási képességet, illetve annak jogi értékelhetőségét szigorú korlátok közé szorítsa.³¹

Az 1959-es mentálhigiénés törvény nem a büntetőjogi felelősség kérdéseivel foglalkozik, hanem a kóros elmeállapotú elkövetők kezelését állítja szabályozása centrumába. Különösen nagy hangsúlyt kap a jogszabályban, hogy a pejoratív értelmű kifejezéseket új terminológiával helyettesítse, megnyilvánul ez abban is, hogy például a fogyatékos elmeállapot helyett rendellenes elmeállapotról beszél. A törvény három kategóriát különböztet meg, úgymint a súlyosan szubnormális, szubnormális és pszichopatologikus rendellenességekben szenvedő személyek csoportját, akikkel szemben az előírt feltételek megléte esetén elrendelhető a kényszergyógykezelés. Gyakorlatilag ez a szabályozás a mai napig érvényben van, az időközben történt módosítások a lényegét nem érintve az elkövető végrehajtásbeli jogi helyzetét erősítették.

Az angolszász jogfejlődést összefoglalva elmondható, hogy a right-wrong tesztől az irresistible impulse-on keresztül az 1870-es évek végére eljut a supplementary teszthez – mint a beszámíthatatlanság eldöntéséhez szükséges kritériumhoz. A right-wrong teszt azt jelenti, hogy az elkövető különbséget tud tenni a jó és rossz között, azaz rendelkezik azzal a képességgel, hogy megállapítsa, és felfogja, hogy amit tesz, az a közmegítélés szerint jó vagy rossz. Ezt a rendszert a M' Naughten Rule rendelkezései tükrözték. Tekintettel arra, hogy voltak olyan elmebetegségeket, akik különbséget tudtak tenni a jó és rossz között, ez elégtelen szabályozásnak bizonyult, súlyosbítva azzal, hogy nem tudták sohasem tisztázni a jó és rossz közötti különbség erkölcsi vagy jogi dimenzióit. Ekkor vezették be az ellenállhatatlan impulzus fogalmát, mely szerint az elkövető olyan súlyos elmeállapotban volt, mely megfosztotta őt az akaraterejétől, ezért nem volt módja ellenállni az impulzusnak.

³⁰ Ez a híres *Dingwall-ügy* volt, melyben az elkövető ittas állapotban több embert megölt, és az bizonygatta, hogy az áldozatok ezt maguk kérték.

³¹ Ez a helyzet csak az emberölésről szóló 1957. évi törvény 2. §-ban foglalt rendelkezés alapján lazul fel, mely konkrétan rögzíti a csökkent beszámíthatóság intézményét.

Végül pedig egy átfogó meghatározás született supplementary teszt elnevezéssel, amely az jelenti, hogy az elkövető akkor nem felelős büntetőjogi értelemben, ha cselekménye elmebetegségnek, vagy elmebeli rendellenességnek a következménye volt. Az angolszász rendszerben tehát, bár a beszámíthatatlanság orvosi és jogi kritériumai között különbségtétel alakult ki, a jogi kritériumoknál nem ismerhetők fel egyértelműen az értelmi és akarati képesség egyes mozzanatai.

Angliában a büntetés-végrehajtás központi szerve a *Her Majesty Prison Service (HMPS)*,³² ahol csak azokkal az elmebeteg elkövetőkkel foglalkoznak, akik a szabadságvesztés végrehajtása alatt váltak kóros elmeállapotúakká. Amennyiben a kezelés nem vezet eredményre, úgy a bíróság rendelkezésének megfelelően az érintett személyt átszállítják valamelyik forenzikus klinikára, melyekből öt működik a szigetország területén. Látható tehát, hogy az ottani büntetés-végrehajtási struktúrának nem képezi szerves részét a kényszergyógykezelés végrehajtása, helyette inkább – esetleges rövid börtönkitérővel – egészségügyi-rendészeti jelleget ölt ennek a jogintézménynek a végrehajtása.³³

Az angolszász és a kontinentális gyakorlatban, illetve jogfejlődésben éles különbség mutatkozik abban a tekintetben, amely a beszámíthatóság fogalmának megítélését jellemzi. Már 1980-ban sor került az olaszországi Siracusában egy konferenciára, mely az elmebetegségben szenvedő személyek jogi védelmét volt hivatott kidolgozni, illetve megerősíteni. A munkában két szakértő szervezet vett részt, egyrészt a *International Association of Penal Law (AIDP)*, másrészt a *International Commission of Jurists (ICJ)*. A feladat végrehajtása egy szakmai útmutatót eredményezett³⁴, melyben a beszámíthatatlanság fogalmát úgy határozták meg, hogy az kísértetiesen hasonlít a sokat bírált M’Naghten szabály, *irresistible impulse*-zal kiegészített formulájára.³⁵

A kontinentális országok büntetőjoga megegyezik abban, hogy törvényi vélelem áll a felnőtt korúak beszámíthatósága mellett, és csak a kivételeket nevesítik a vonatkozó rendelkezések. Ebből az következik, hogy nincs definiálva a beszámíthatóság, illetve a beszámíthatatlanság fogalma.³⁶ A felnőtt korúak büntetőjogi beszámíthatósága tekintetében szintén háromféle megoldás körvonalazódik az európai szabályozásokban, úgymint:

³² Magyarul: Ófelsége Börtönszolgálat

³³ Az angolszász jogrendszer nem ismeri és értelmezi a kényszergyógyítást, helyette az általános elmeorvosászati szabályok mentén rendezi az ittas, vagy bódult elmeállapotban elkövetett bűncselekményekért való felelősséget.

³⁴ Az útmutató főbb részei: Alapelvek (1-12. cikk), A kórházba utalás feltételei (13-17. cikk), Kezelés (18-25. cikk), Fellebbezés és perújítás (26-29. cikk), Büntető eljárás (30-39. cikk), Jogi cél (40. cikk), Végrehajtás (41. cikk)

³⁵ Az útmutató 34. cikke szerint nem vonható felelősségre a súlyosan elmebeteg személy, ha képtelen ellenőrizni vagy visszatartani kriminális impulzusait, vagy képtelen megítélni cselekménye kriminális természetét. ICJ, Siracusa, 1980. Különnyomat.

³⁶ Az angolszász rendszerben a beszámíthatóságot csak ritka és kivételes esetben lehet kizárni.

- Tisztán normatív elveken alapul az a rendszer, amely szerint a beszámíthatóság kizárása nem meghatározott elmebetegség vagy elmebeli rendellenesség függvénye, hanem az elkövető azon képességének hiányán alapul, hogy felismerje cselekménye jellegét és természetét, valamint kontrollálja is azt. Ez a fajta megoldás a maga egyszerűségében nem érvényesül, azonban megfelelő jogi megoldásokkal egyes országok felfogása közelít ehhez, mint például Belgium és Franciaország esetében.
- A tisztán pszichopatológiai megközelítés azt jelenti, hogy az elkövető elmebetegsége szükségképpen kizárja a beszámíthatóságot, és ennek megítélése során nem bír jogi relevanciával, hogy milyen hatással bírt mindez az akarati, illetve felismerési képesség tekintetében. Ezekben a rendszerekben csupán annak van jelentősége, hogy milyen elmebetegségről van szó, és hogy ehhez mérten milyen gyógykezelésre van szükség. Ezekkel a megoldásokkal³⁷ jellemzően a svéd, a norvég, illetve a spanyol szabályozásban találkozhatunk.
- A legtöbb európai ország a pszichopatológiai és normatív megoldás ésszerű kombinációját alkalmazza, melynek lényege, hogy a büntető törvénykönyv által nevesített elmebeli rendellenességnek kell fennállnia, de ennek hatásában ki kell zárni az elkövető képességét a cselekmény természetének felismerésére, és a magatartás kontrolljára. Ezt a szabályozást alkalmazza Dánia, Hollandia, Németország, Olaszország, Svájc, Magyarország és valamennyi közép-kelet-európai ország.

Jól látható az is, hogy valamennyi európai ország ismeri és jogilag is értékeli a beszámítható, a korlátozottan beszámítható, valamint a beszámíthatatlan kategóriákat a nemzeti szabályozásban. A beszámíthatatlan elkövetők esetében kezelő és biztonsági intézkedések alkalmazására kerülhet sor, a végrehajtás elmeegógyintézetben történik, jellemzően az adott ország büntetés-végrehajtási feladatrendszerébe illesztve. A beszámíthatatlanságról való döntés a büntető bíróság feladata, azonban mindehhez orvosszakértői véleményt kell kérni, mely nem köti a jogalkalmazót ítélethozatalakor,³⁸ de ellentétes döntését mindig köteles megindokolni. Franciaország kivételével a kezelés elrendelése a büntető bíróság feladatát képezi. A beszámíthatatlan elkövetővel kapcsolatban a vele szemben alkalmazható jogkövetkezményt illetően az elkövetett cselekmény természetének is jelentősége van.

Értelemszerűen a kisebb tárgyi súlyú deliktumok elkövetőivel szemben aránytalan és méltánytalan lenne kényszergyógykezelést alkalmazni, ezért minden ország megteremtette ennek kizárásának a lehetőségét. Például Bel-

³⁷ A brit *Mental Health Act* is erre a szemléletre épül, különösképpen jól látszik ez a kórházba utalásra (*hospital order*) vonatkozó rendelkezésekben.

³⁸ Kivételt képez Svédország, ahol nem kötelezhető az elkövető a kezelésre, ha ennek nem látja szükségét az orvosszakértő.

giumban a vétségek elkövetőire nem vonatkozik ez a fenyegetettség, Ausztriában csak az egy évnél hosszabb szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények elkövetőivel szemben alkalmazható, Hollandiában taxatív felsorolás tartalmazza a szóba jöhető cselekmények körét. Általánosságban azonban kijelenthető, hogy Európa-szerte jellemzően a büntetési tételhez igazodik a kényszergyógykezelés elrendelésének feltétele. Tulajdonképpen itt azzal szembesülünk, hogy bár az elkövető veszélyessége nem képezi a büntetőjogi felelősség kritériumát, azt mégis valahogyan értékelni kell, különösen az elmeegógyintézetbe való utalás esetén.³⁹

A korlátozottan beszámíthatóság megítélése lehetővé teszi, hogy ezen elkövetőkkel szemben büntetés, kezelő és biztonsági intézkedések, valamint a kettő kombinációja is alkalmazható legyen. Kivételt képez Franciaország, ahol a korlátozottan beszámítható személyeket enyhébb büntetéssel fenyegetik, illetve a beszámíthatatlan elkövetők elmeegógyintézeti elhelyezésére civil egészségügyi tanács jogosult intézkedni.

A kontinentális gyakorlatot áttekintve megállapítható, hogy jellemzően büntetőjogi dimenzióban jelenik meg a kóros elmeállapotú elkövetők cselekményeinek megítélése. Ennek következtében az esetek túlnyomó többségében a büntetés-végrehajtási szervezet feladatrendszerében jelenik meg a végrehajtási kötelezettség, amely természetesen magával hozza annak belső ellentmondásait.

Megállapítható, hogy az érintett elkövetők jogi megítéléshez kapcsolódó dogmatikai probléma, mintegy a politikai rendszereken átívelő kérdésként jelentkezik, azonban a kihívásokra adott válaszok tulajdonképpen – néhány kivételtől eltekintve – nem térnek el jelentősen egymástól.

---

³⁹ Az angolszász megoldás ettől eltérően úgy rendelkezik, hogy csak akkor van lehetőség elmeegógyintézeti kezelésre, ha annak értelme van. A kezelés befejeződése után szabadlábba kell helyezni az elkövetőt, függetlenül attól, hogy veszélyes-e önmagára, vagy a társadalomra. Ezért a veszélyes bűnözőket szabadságvesztésre ítélik, és ott részesülnek pszichiátriai kezelésben.